

UOT 634

N.M.Abdullayeva
Meyvəçilik və Çayçılıq Elmi Tədqiqat İnstitutu
nargizabdullayeva68@mail.ru

ŞƏKİ-ZAQATALA BÖLGƏSİNDƏ BECƏRİLƏN ŞƏRQ XURMASI /Diospyros kaki L/ SORTLARININ KEYFİYYƏT GÖSTƏRİCİLƏRİNİN TƏHLİLİ

Açar sözlər: Şərq xurması, sort, məhsuldarlıq, biokimyəvi xüsusiyyətləri, mexaniki tərkibi, qidalılıq dəyəri, qurutma

Məqalədə, Şəki-Zaqatala bölgəsində becərilən Şərq xurması sortlarının məhsuldarlığı, meyvələrinin orqanoleptik göstəriciləri, qidalılıq dəyəri, ölçü və çəkisi, mexaniki tərkibi və qurudulduqdan sonra tərkibində şəkərin miqdarının dəyişməsi öyrənilmişdir. Qiymətli qida məhsulu olmaqla yanaşı, həm də xalq təbabətində geniş istifadə edilir. Tədqiq edilən sortlar arasında daha yüksək göstəricilər: meyvələrin 1 ədədin çəkisi Xiakume sortunda 371,7 q, bir bitkidə meyvə sayı Sidles sortunda 2730 əd, bir bitkidən məhsuldarlıq Sidles sortunda 455,0 kq olduğu qeydə alınmışdır. Tamopan sortu isə lətinin yüksək şirəli, açıq rəngli və büzüsdürücü olmaması ilə digərlərindən fərqlənmişdir. Meyvənin orta çəkisi 147,7 - 371,7 q arasında dəyişmişdir. Öyrəndiyimiz xurma sortları meyvələrində həll olunan quru maddə 17,0-21,0% arasında təyin edilmişdir ki, bunun da böyük təcrübəvi əhəmiyyəti vardır. Bu onunla izah olunur ki, konserv sənayesində istifadə olunan əksər meyvə xammalı sortlarında həll olunan quru maddələrin toplanma həddi 8,0 - 12,0%-dən yüksək olmur. Xurma meyvələrinin tərkibində ümumi şəkərin miqdarı 12,79-17,06% arasında dəyişmişdir. Qurudulduqdan sonra bu rəqəm xeyli yüksək olmaqla, Tanenaşi sortunda maksimum 53,65% olmuşdur. Xurma şirəsinin zəngin tərkibi, emal perspektivləri, emal zamanı ekoloji təmizlik prinsipinin yüksək tutulması, kifayət qədər və ucuz xammal bazasının olması, bütün dünyada təbii yoda olan tələbatın artması və bir sıra digər amillər onu deməyə əsas verir ki, Respublika ərazisində Şərq xurmasının emalı istiqamətində yeni istehsal sahələrinin yaradılma perspektivi yüksəkdir və həmçinin olduqca zəruridir.

H.M.Абдуллаева

АНАЛИЗ КАЧЕСТВЕННЫХ ПОКАЗАТЕЛЕЙ СОРТОВ ВОСТОЧНОЙ ХУРМЫ /Diospyros kaki L/, ВЫРОШЕННЫХ В ШЕКИ-ЗАГАТАЛЬСКОМ РЕГИОНЕ

Ключевые слова: Восточная хурма, сорт, урожайность, биохимические свойства, механический состав, пищевая ценность, сушка

В статье изучены урожайность, органолептические показатели, пищевая ценность, размер и масса, механический состав и изменение сахаристости после сушки плодов Восточной хурмы в Шеки-Загатальском районе. Помимо того, что хурма является ценным пищевым продуктом, он также широко используется в народной медицине. Более высокие показатели среди изучаемых сортов: масса 1 плода 371,7 г у сорта Хиакуме, количество плодов с дерева 2730 шт и урожайность с дерева 455,0 кг у сорта Сидлес. Сорт Тамопан отличается от других очень сочными, светлыми и не тепкими мякотью. Средний вес плодов колебался от 147,7 г до 371,7 г. Растворимое сухое вещество в плодах изученных нами сортов хурмы определялось в пределах 17,0-21,0%, что имеет большое практическое значение. Это объясняется тем, что в большинстве сортов плодового сырья, используемого в консервной промышленности, растворимых сухих веществ не превышает 8,0 - 12,0%. Содержание общего сахара в плодах хурмы колебалось в пределах 12,79 - 17,06%. После сушки этот показатель был значительно выше и достигал максимума 53,65% у сорта Таненаши. Ряд других факторов позволяет говорить о перспективности создания новых производственных участков в направлении переработки восточных хурмы на территории республики высока и тоже весьма необходима.

N.M.Abdullaeva

ANALYSIS OF QUALITATIVE INDICATORS OF VARIETIES OF EASTERN PERSIMMON /*Diospyros kaki* L/, GROWN IN SHEKI-ZAGATAL REGION

Keywords: *oriental palm, variety, yield, biochemical properties, mechanical composition, nutritional value, drying*

The article studied the yield, organoleptic indicators, nutritional value, size and weight, mechanical composition, and change in sugar content after drying the fruits of Eastern persimmon in the Sheki-Zagatala region. In addition to being a valuable food product, persimmon is also widely used in folk medicine. Higher rates among the studied varieties: the weight of 1 fruit is 371.7 g in the Hyakume variety, the number of fruits per tree is 2730 pieces and the yield per tree is 455.0 kg in the Seedles variety. The Tamopan variety differs from others in its very juicy, light, and not lukewarm pulp. The average fruit weight ranged from 147.7 g to 371.7 g. Soluble dry matter in the fruits of the persimmon varieties studied by us was determined in the range of 17.0-21.0%, which is of great practical importance. This is explained by the fact that in most varieties of fruit raw materials used in the canning industry, soluble solids do not exceed 8.0 - 12.0%. The content of total sugar in persimmon fruits ranged from 12.79 - 17.06%. After drying, this figure was significantly higher and reached a maximum of 53.65% for the Tanenashi variety. A number of other factors allow us to talk about the prospects for creating new production sites in the direction of processing oriental persimmons on the territory of our republic is high and also very necessary.

Giriş

Şər q xurması *Ebenaceae Vent.* fəsiləsinin *Diospyros* cinsinə aiddir. Bu fəsilənin 7 cinsi və 290 növü vardır. Bu cins və növlər Cənubi-Şərqi Asiya, Hindistan, Malay arxipelaqının tropik və subtropik rayonlarında yayılmışdır. MDB ərazisində bir cins *Diospyros L.* geniş yayılmışdır və 200-ə qədər növü vardır. Bunlardan Şər q xurması (*Diospyros Kaki L.*), Qafqaz xurması (*Diospyros lotus L.*), Virgin xurması (*Diospyros virginipona L.*), Çin xurması (*Diospyros sinensis Hans L.*), Texas xurması (*Diospyros texana Schulle.*), Mavrikiya xurması (*Diospyros tessellaria Roir.*), Armata xurması (*Diospyros armata Hemsl.*), Formoza xurması (*Diospyros Morresiana Hamce*), Marşi xurması (*Diospyros utilis Hemsl.*) və s. göstərmək olar [5, s.12-15].

Şər q xurması mülayim iqlim qurşağında yerləşən ölkələrdə daha çox becərilir. İlk forma əmələgəlmə mərkəzi Mərkəzi Çin dağları olub, dəniz səviyyəsindən 900-1200 m hündürlükdə yayılmışdır. Çin, Koreya Respublikası, Yaponiya, Braziliya, Azərbaycan, İtaliya, İsrail, Özbəkistan, Türkiyədə daha çox istehsal edilir. Xurma Azərbaycanın Şəki-Zaqatala, Gəncə-Qazax, Lənkəran-Astara iqtisadi coğrafi rayonlarında, Qarabağ düzənliyində, Şirvan bölgəsində və Abşeron yarımadasında daha geniş becərilir. Azərbaycanın iqtisadi rayonları sırasında Gəncə-Qazax bölgəsi xurma istehsalının 44%-ni təşkil edir [2, s.35-37].

Şər q xurması meyvələrinin tərkibindəki vitaminlər və bəzi qida maddələri insanın immunitet sisteminin artmasında çox mühim rol oynayır. Respublikamızın əksər rayonlarında geniş yayılmış xurma meyvəsi ekoloji cəhətdən təmiz qida məhsuludur. Onun tərkibi insan orqanizminin normal inkişafı üçün tələb olunan sadə şəkərlərlə (qlükoza və fruktoza), vitaminlərlə (B₁, B₂, B₆, C, P, PP və s.), fenol maddələri ilə (katexinlər, leykoantosioanlar, flavanollar və s.), azotlu birləşmələrlə (amin turşuları, polipeptidlər, zülallar və s.), makro və mikroelementlərlə (kalium, natrium, kalsium, dəmir, mis, manqan, yod, brom, alüminium, barium, xrom, nikel, silisium, vanadium, fosfor, maqnezium və s.) zəngindir [4, s.3-6]. Qurudulmuş meyvələrin tərkibində 84,2% quru maddə, 62% şəkərlər, 0,38% üzvi turşular, 0,12% və s. maddələr vardır [1, s.155-162].

Şər q xurması meyvələrinin pəhrizlik və müalicəvi xüsusiyyətlərinə malik olduğuna görə, təbabətdə kolit, qan azlığı, angina, diş əti və mədə xəstəliklərinin müalicəsində geniş istifadə edilir. Bölgəmizin içməli sularının tərkibində yodun olmaması, bu meyvələrin istifadəsinin daha da artırılmasına zəmin yardır [3, s.25-28].

Şər q xurması meyvələrinin müalicəvi xüsusiyyətləri olduqca yüksəkdir. Bitkinin meyvələrində və yarpağın tərkibində büzüsdürücü əlamətə malik olan tannid maddəsi, dizinfeksiya xarakterlidir və bağırsağ yaralarının, həmçinin şirəsinin tərkibində olan 39,8 mq yüksək yod, yüngül və orta səviyyəli tiretoksikoz xəstələrinin müalicəsinə müsbət təsir göstərir [6, s.8-9].

Xurma meyvələri əhali tərəfindən əsasən təzə, qurudulmuş və emal edilmiş halda istifadə edilir. Xurma meyvələrindən müxtəlif cəmlər, mürəbbələr, döşab, nişasta, həmçinin spirtli içkilər hazırlanır [8, s.5-6].

Şər q xurması sortlarının meyvələrin yetişməsi 3 qrupa bölünür: tez, orta və gec yetişən.

1. Tezyetişən: Xiakume, Kaki-mela, Teydemon, Tsuru-noko, Qeyli, Fuyyu, Tranta-kaki, Zənci-moru, Skorospelka, Sıqanka, Tozlayıcı-8, Rubinovaya.
2. Ortayetişən: Tamopan, Sidles, Amon-kaki, Yemon, Quyboşi.
3. Gecyeyetişən: Kostata, Xaçia, Tanenaşi.

Xurma meyvələri sortunun bioloji xüsusiyyətlərindən asılı olaraq yetişmə müddəti sentyabr ayından başlayaraq, noyabr ayının axırınadək davam edir. Şəki-Zaqatala bölgəsində xurmanın tez yetişən sortları oktyabr ayının ortalarında, gecyeyetişən isə noyabr ayının axırında yığılır. Meyvələr sorta məxsus spesifik rəng aldıqda və texniki yetişkənlik vaxtı çatdıqda, əl ilə bir-bir yığılır [7, s.36-37].

Material və metodlar

Tədqiqat işi Şəki-Zaqatala bölgəsinin fərdi və fermer təsərrüfatlarında Şərq xurmasının (*Diospyros kaki L.*) mövcud 10 - Xiakume, Quyboşi, Tanenaşi, Tamopan, Sidles, Amon-kaki, Qeyli, Tranta-kaki, Xaçia və Kaki-mela sortları üzərində aparılmışdır.

Tədqiqat aparılan sortlar üzrə məhsuldarlığı təyin etmək məqsədilə bir ağac üzərində meyvələrin sayı və çəkisi, məhsuldarlığı, orqonoleptik göstəriciləri müəyyən edilmişdir. Sortun məhsuldarlığını öyrənmək üçün illər üzrə aşağıdakı qaydada qeydiyyat aparılmışdır: çiçəkləmə dərəcəsi, hər bir ağacın məhsuldarlıq dərəcəsi, meyvələrin tökülməsi, yığılan meyvələrin çəkisinin müəyyən olunması. Həmçinin xurma meyvəsinin əsas keyfiyyət göstəriciləri: ölçüsü, dadı, kimyəvi tərkibi, ümumi şəkərliyi (qlükoza və fruktoza), quru maddəsi, pektin maddələri və s.-dir. Bunlarla yanaşı olaraq çətin dörd tərəfdən (hər cəhətdən) yeni əmələ gəlmiş meyvələrdən ölçüləri (eni, uzunluğunu), pərgar vasitəsilə diametri ölçülərək tarla jurnalında qeydiyyata alınmışdır.

Meyvənin tərkibinin keyfiyyət göstəricilərinin müəyyən olunmasında istifadə olunan metodlar aşağıdakı kimi olmuşdur: su - qravimetrik üsulla, şəkər - Bertrana görə, askorbin turşusu - yodometrik üsulla, ümumi turşuluq ekstraktları - 0,1 N NaOH məhlulu ilə titirləşdirməklə, alma turşusu hesabı ilə, suda həll olan polifenollar - Neybauer-Leventalis üsulu ilə aparılmışdır.

Nəticələr və onların müzakirəsi

Son illər xurma bitkisinin yüksək məhsuldar, keyfiyyətli sortları seçmə yolu ilə seçilərək fərdi təsərrüfatlarda daha geniş becərilir. Belə ki, keyfiyyətli bol məhsul əldə edilməsi üçün müxtəlif torpaq-iqlim şəraitinə uyğun sortların öyrənilib seçilməsi və onların rayonlaşdırılması çox mühüm bir məsələdir. Statistik məlumatlara əsasən deyə bilərik ki, 2022-ci ildə Zaqatala rayonunun hər bir xurma istehsalçısının fərdi təsərrüfatında şəhər ərazilərində təqribən 550 kq, kəndlərdə (əsasən Mazıx, Göyəm, III Tala, Makov, Danaçı, Əliabad və s.) 4,2 ton, Balakən rayonunda hər bir fərdi təsərrüfatda orta hesabla 4,5 ton, kəndlərdə (əsasən Katex, Mahamalar, Qullar, Qazmalar, Hənifə, Tülü, Talalar, Kəpəkli və s.) isə 32,0 ton xurma məhsulu istehsal edilmişdir. Bölgə üzrə daha çox xurma məhsulu Balakən rayonunda istehsal edilir. Belə ki, yaş etibarını ilə 10-15 illik ağaclardan orta hesabla 150-350 kq, 15-20 illik

ağaclardan 400-500 kq, 20-25 illik ağaclardan isə təxminən 600-1000 kq xurma məhsulu yığılır.

Tədqiqatın sonunda xurma sortlarının meyvə məhsulu yığılaraq ümumi məhsuldarlığı və laboratoriyada meyvələrin orqanoleptik göstəriciləri müəyyən olunmuş və nəticələr aşağıdakı 1-ci cədvəldə verilmişdir.

Cədvəl 1.

Şəki-Zaqatala bölgəsində becərilən Şərq xurma sortlarının məhsuldarlığı və meyvələrin orqanoleptik göstəriciləri (13 yaşlı ağaclarda)

s/s	Sortun adı	Bir ağacın məhsuldarlığı, kq-la	Bir meyvənin orta çəkisi, q-la	Meyvənin sayı, ədədlə	Meyvənin lət hissəsinin orqanoleptik göstəriciləri		
					şirəliliyi	büzüsdürücülüyü	rəngi
1	Xiakume	223,0	371,7	600	Orta	Az	Açıq
2	Quyboşi	85,0	293,3	290	Orta	Az	Tünd
3	Tanenaşi	79,8	228,0	350	Yüksək	Yüksək	Açıq
4	Tamopan	86,4	157,2	550	Yüksək	-	Açıq
5	Sidles	455,0	166,7	2730	Yüksək	Yüksək	Açıq
6	Amon-kaki	170,3	233,3	730	Yüksək	Yüksək	Açıq
7	Qeyli	110,7	147,7	750	Az	Az	Tünd
8	Tranta-kaki	123,8	160,9	770	Az	Az	Tünd
9	Xaçia	135,9	161,8	840	Orta	Yüksək	Açıq
10	Kaki-mela	22,9	164,0	140	Az	Az	Tünd

Cədvəldən görüldüyü kimi, xurma meyvələrinin bir ədədinin çəkisi ən yüksək Xiakume sortunda 371,7 q, ən az isə Qeyli sortunda 147,7 q, bir ağacda meyvələrin sayı ən yüksək Sidles sortunda 2730 ədəd, ən az isə Kaki-mela sortunda 140 ədəd, bir ağacdan məhsuldarlıq ən yüksək Sidles sortunda 455,0 kq, ən aşağı göstərici isə Kaki-mela sortunda 22,9 kq təşkil etmişdir. Tamopan sortu yüksək şirəli, lətinin açıq rəngli və büzüsdürücü olmaması ilə digər sortlardan fərqlənmişdir. Büzüsdürücü xüsusiyyətə malik olan sortlarda (Tanenaşi, Sidles, Xaçia, Amon-kaki) meyvələr tam yetişən dövrdə büzüsdürücülüyün xeyli dərəcədə azalması müşahidə olunmuşdur.

Tədqiqat işində sortlar üzrə meyvələrin ölçüləri və mexaniki tərkibi öyrənilmiş və nəticələr aşağıdakı 2-ci cədvəldə verilmişdir.

Cədvəl 2.

Şəki-Zaqatala bölgəsində becərilən Şərqi xurma sortları meyvələrinin ölçüləri və mexaniki tərkibi

s.s	Sort	Meyvənin ölçüsü, mm-lə		Bir meyvənin orta çəkisi q-la	O cümlədən çəki q-la.			
		Hündürlüyü	Eni		Ləti	Tum	Saplaq və çiçək kasası	Qabı q
1	Xiakume	76,2	87,7	371,7	318,69	0,36	5,16	47,49
2	Quyboşi	73,8	81,7	293,3	251,63	3,12	3,35	35,20
3	Tanenaşi	65,8	75,6	228,0	193,75	0,80	2,35	31,10
4	Tamopan	44,6	46,6	157,2	144,29	0,22	1,52	11,11
5	Sidles	63,0	67,3	166,7	141,21	0,80	2,20	22,49
6	Amon-kaki	69,3	74,0	233,3	195,54	2,00	3,16	32,60
7	Qeyli	47,7	52,3	147,7	132,41	3,39	1,42	11,48
8	Tranta-kaki	60,9	55,0	160,9	139,76	2,97	1,85	16,32
9	Xaçia	61,8	63,5	161,8	139,06	0,41	3,25	19,08
10	Kaki-mela	64,0	72,0	164,0	131,81	3,25	3,47	25,47

Cədvəldən görüldüyü kimi, öyrənilmiş 10 sort üzrə bir ədəd meyvənin orta çəkisi ən az Qeyli sortunda (147,7 q) və ən çox Xiakume sortunda (371,7 q), meyvənin ölçüsü ən yüksək Xiakume sortunda (hündürlüyü 76,2 mm, eni 87,7 mm) olması isə, meyvənin ölçüsü ilə meyvənin orta çəkisi arasında müəyyən qanunauyğunluq olduğunu göstərir. Ancaq həmin qanunauyğunluq bütün öyrənilmiş sortlara aid deyildir. Belə ki, Qeyli sortu meyvənin ölçüsünə görə (hündürlüyü 47,7 mm, eni 52,3 mm) Tamopan sortunu üstələsədə (hündürlüyü 44,6 mm, eni 46,6 mm), bir meyvənin orta çəkisi Tamopan sortunda daha yüksəkdir (157,14 q), Qeyli sortunda isə az müəyyən olunmuşdur (147,7 q). Meyvənin ümumi kütləsinə görə lət hissəsinin çəkisi ən yüksək 318,69 q olmaqla Xiakume sortunda, ən az isə 131,81 q Kaki-mela sortunda olmuşdur. Meyvə tumunun çəkisinin az olmasına görə Tamopan sortu 0,22 q, Xiakume-0,36 q, Xaçia sortu 0,41 q olmaqla digərlərindən fərqlənmişdirlər.

Tədqiqat zamanı xurma sortlarının meyvələrinin qidalılıq dəyəri laboratoriyada analiz olunmaqla müəyyən olunmuş və analizin cavabları 3-cü cədvəldə verilmişdir.

Cədvəl 3.

Şəki-Zaqatala bölgəsində Şərqi xurma sortları meyvələrinin qidalılıq dəyəri (yaş çəkiyə görə %-lə)

s/s	Sortun adı	Nəmlilik	Həll olan quru maddə	Turşuluq (alma turşusu hesabı ilə)	Şəkər			Pektin maddələri	
					Bəsit hala çevrilən	Saxa roza	Cəmi	Suda həll olan pektin	Proto-pektin
1	Xiakume	83,1	17,0	1,67	13,05	0,54	13,59	0,34	0,44
2	Quyboşi	82,1	20,8	1,03	15,84	1,22	17,06	0,44	0,44
3	Tanenaşi	81,8	20,8	1,17	12,14	3,38	15,52	0,66	1,32
4	Tamopan	83,3	17,0	0,83	11,35	2,34	13,69	0,52	1,48
5	Sidles	80,7	21,0	0,88	14,62	0,28	14,90	0,22	0,51
6	Amon-kaki	81,8	20,7	1,17	11,88	2,33	14,21	0,11	0,44
7	Qeyli	83,3	15,7	1,75	12,88	0	12,88	0,33	1,26
8	Tranta-kaki	75,7	18,0	1,30	14,34	0,20	14,64	0,59	1,32
9	Xaçia	82,8	17,8	1,34	11,97	1,49	13,46	0,59	0,74
10	Kaki-mela	83,0	18,0	1,74	12,79	0	12,79	0,41	1,33

Cədvəldən aydın olur ki, öyrəndiyimiz xurma sortları meyvələrində həll olunan quru maddə Xiakume sortunda 17,0-21,0% arasında təyin edilmişdir ki, bunun da böyük təcrübəvi əhəmiyyəti vardır. Bu onunla izah olunur ki, konserv sənayesində istifadə olunan əksər meyvə xammalı sortlarında həll olunan quru maddələrin toplanma həddi 8,0-12,0%-dən yüksək olmur. Xurma meyvələrinin tərkibində ümumi şəkərin miqdarı 12,79-17,06% arasında dəyişmişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanın başqa bölgələrində yetişdirilən xurmaların turşuluğu buna nisbətən aşağı olur. Bununla yanaşı müəyyən edilmişdir ki, özünə məxsus sarı rəng almış, ləti bərk olan xurmaların tərkibindəki ümumi pektinin əksər hissəsini protorektin təşkil edir. Meyvələr yumşaldıqca onların tərkibindəki pektin maddələri formaları arasında nisbətən suda həll olan hidropektinin faizi artır.

Cədvəl 4.

Şərqi xurma meyvələrinin qurudulduqdan sonra şəkərin miqdarının dəyişməsi

s/s	Sortlar	Cəmi şəkər, %-lə			Qurudulduqdan sonra şəkər, %
		Bəsit hala çevrilən	Saxaroza	Təzə yaş meyvədə	
1	Xiakume	13,05	0,54	13,59	40,72
2	Quyboşi	15,84	1,22	17,06	44,19
3	Tanenaşi	12,14	3,38	15,52	53,65
4	Tamopan	11,35	2,34	13,69	41,83
5	Sidles	14,62	0,28	14,90	47,16

6	Amon-kaki	11,88	2,33	14,21	41,34
7	Qeyli	12,88	0	12,88	40,01
8	Tranta-kaki	14,34	0,20	14,54	41,67
9	Xaçia	11,97	1,49	13,46	45,59
10	Kaki-mela	12,79	0	12,79	39,92

Cədvəldə göstərilən rəqəmlərə görə, xurma meyvələrinin tərkibində ümumi şəkərin miqdarı quruduqdan sonra xeyli yüksək olduğu müşahidə edilmişdir. Belə ki, Tanenaşi sortunda maksimum 53,65%, digər sortlarda isə 39,92% və 45,59% arasında dəyişmişdir. Qurudulmuş xurma meyvəsinin tərkibində qlükoza və fruktoza halında olan şəkərlərin bir hissəsi kiçik kristallar formasında ağ unvari şəkildə meyvələrin üzərində toplanır.

Xurma şirəsinin zəngin tərkibi, emal perspektivləri, emal zamanı ekoloji təmizlik prinsipinin yüksək tutulması, kifayət qədər və ucuz xammal bazasının olması, bütün dünyada təbii yoda olan tələbatın artması və bir sıra digər amillər onu deməyə əsas verir ki, respublika ərazisində Şərqi xurmasının emalı istiqamətində yeni istehsal sahələrinin yaradılma perspektivi yüksəkdir və həmçinin olduqca zəruridir.

Nəticə

1. Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonunda becərilən Şərqi xurması sortlarının tədqiqində ən yüksək göstəricilər: meyvələrin bir ədədin çəkisi Xiakume sortunda 371,7 q, bir bitkidə meyvə sayı Sidles sortunda 2730 əd, bir bitkidən məhsuldarlıq Sidles sortunda 455,0 kq, Tamopan sortu isə yüksək şirəli, lət hissəsinin açıq rəngli və büzüsdürücü olmaması ilə digərlərindən fərqlənmişdir.
2. Meyvələrin ölçüsünə görə ən hündür 76,2 mm, eni 87,7 mm, həmçinin müvafiq olaraq lət hissəsinin çəkisinin 318,69 q olması ilə fərqlənmişdir.
3. Meyvəsində tumun çəkisinin az olmasına görə Tamopan sortu 0,22 q, Xiakume 0,36 q, Xaçia sortu 0,41 q olması ilə digərlərindən fərqlənmişdir.
4. Şərqi xurma sortları meyvələrində həll olunan quru maddə Xiakume sortunda 17,0-21,0% arasında təyin edilmişdir.
5. Ümumi şəkərin miqdarı Tanenaşi sortunda maksimum 53,65%, digər sortlarda isə 39,92% - 45,59% arasında dəyişmişdir.
6. Beləliklə, xurma şirəsinin zəngin tərkibi, emal perspektivləri, emal zamanı ekoloji təmizlik prinsipinin yüksək tutulması, kifayət qədər və ucuz xammal bazasının olması, bütün dünyada təbii yoda olan tələbatın artması və bir sıra digər amillər onu deməyə əsas verir ki, Respublikamız

ərazisində Şərq xurmasının emalı istiqamətində yeni istehsal sahələrinin yaradılma perspektivi yüksəkdir və həmçinin olduqca zəruridir.

ƏDƏBİYYAT

1. *Bayramova, D.B.* Bağbanın məlumat kitabı. Bakı: Səda, - 1997. - 155-162 s.
2. *Cümşüdoğ, İ., Əhmədov S., Şabandayev D.* Azərbaycanda yetişdirilən əsas meyvə və tərəvəz bitkiləri haqqında qısa məlumat. Bakı: Elm və təhsil, - 2015. - 35-37 s.
3. *Qurbanov, İ.S., Əliyev V.M., Babayev B.* Meyvəçilik. Bakı: Müəllim, - 2009, - 25-28 s.
4. *Qurbanov, İ.S., Əliyev V.M., Bəyəhmədov İ.A və. b.* Şərq xurması. Bakı: Elm və təhsil, - 2019. - 3-6 s.
5. *Məmmədov C.Ş., N.M.Abdullayeva, Həsənov F.Ş.* Şərq xurması. Bakı: Müəllim, - 2018. - 12-15 s.
6. *Гасанов, З.М.* Хурма восточная. Баку: МБМ, - 2012. - 8-9 с.
7. *Гасанов З., Микаладзе А., Копалиане Р. и. др.* Субтропические культуры. Баку: Шарг-Гарб, - 2013. - 36-37 с.
8. *Нестеренко, Г.А.* Культура хурмы. Москва: Гос. Изд. с-х литературы, - 1950. - 5-6 с.

Redaksiyaya daxil olub 09.03.2023